

Oružje i ratna oprema karabaških ratnika 18. stoljeća

Povijest Karabaškog kanata prepuna je vojnih sukoba. Vojno-politički događaji i struktura oružanih snaga azerbajdžanskih kanata s kraja 18. i početka 19. stoljeća istraženi su u nizu monografija, ali je pitanje individualne ratne opreme vojnika površno proučavano. Zbirka karabaškog oružja iz 18. stoljeća koja se čuva u Fondu oružja i zastava (FAB) Nacionalnog muzeja povijesti Azerbajdžana omogućuje popunjavanje ove praznine.

Godine 1928. Muzej povijesti Azerbajdžana kupio je komplet oružja od potomka karabaških kanova, Huseyna Javanshirova: dva pištolja na kremen, pušku na kremen, dva bodeža, dvije barutnice, jatagan, mač, sablju (1, br. 16, str. 14.-20, 1928.). Prema vlasniku, cijela zbirka bila je obiteljsko vlasništvo klana Javanshir i naslijeđena je. Potvrđuju to i natpisi imena kanova na nekim primjercima oružja. Stručnjaci smatraju da većina predmeta potječe iz 18. i početka 19. stoljeća. Smatra se da jedna od barutnica i sablja potječu iz sredine 19. stoljeća i da su pripadale posljednjem karabaškom kanu Mustafi, zbog čega se ne mogu koristiti u rekonstrukciji oružja i ratne opreme karabaških ratnika iz 18. i početka 19. stoljeća. Jatagan potječe iz 18. stoljeća, ali je poklonjen karabaškom kanu kao dar jedne od delegacija osmanskog sultana, stoga se ni on ne može koristiti u rekonstrukciji.

Godine 1940. Muzej povijesti Azerbajdžana kupio je komplet oružja od stanovnika grada Šuše, Mirish-age Agamirova. Komplet je sadržavao kacigu, tri kompleta koja se sastoje od verižnjače i dvaju zaštitnih ploča od jednog oklopa, jedan štit i jednu bojnu sjekiru. Prema M. Agamirovu, kako je zabilježeno u knjizi primitaka Muzeja, ovaj je komplet naslijedio od svog oca, poznatog karabaškog pjesnika, umjetnika i pedagoga

Ratnik. Slika na platnu na zidu palače Sardar u Irevanu. 18. stoljeća. Nacionalni muzej Gruzije

Fragment slike u palači Sheki Khans. Sredina 18. stoljeća. Grad Sheki

Mira Mohsuna Navvaba, koji ga je nabavio od jednog od ratnika karabaškog kana (1. primitak br. 5574, 2/11-1940).

Proučimo ratnu opremu ratnika Karabaškog kanata.

Kaciga (FAB inv. br. 1457) predstavlja klasični primjerak kuglasto stožaste orijentalne kacige. Ova vrsta kacige, koju karakterizira niska kruna, niska stožasta jabuka i pojednostavljena površina, na idealan je način kombinirala pouzdanost, nisku cijenu, udobnost nošenja i mogućnost poboljšanja (ugradnjom dodatnih elemenata bilo je moguće zaštititi lice, vrat i grlo), što je omogućavalo dugotrajnu upotrebu. U razdoblju ranog srednjeg vijeka ova je kaciga u izvorima poznata pod nazivom „tark“ („tork“) (2, sv. 1., str. 64.). Prema istraživačima, naziv kacige dolazi od riječi „Turčin“ jer je postao raširen u istočnoeuropskim stepama i na Bliskom istoku zahvaljujući turkijskim narodima. U srednjovjekovnom oguskom epu „Kitabi Dada Gorgud“ ova se kaciga naziva „ashik“, „yishyk“ (3., str. 43., 70., 124., 174.). Ovaj naziv uvelike je dobila zbog toga što je bila blistavo ulaštena.

Kaciga u prednjem dijelu ima element za pričvršćivanje štitnika za nos – držač i vijak za podešavanje visine štitnika za nos. U gornjem prednjem dijelu kacige, goto-

vo na samoj jabuci, nalazi se ukrasni nosač za perjanicu – simbol plemstva i visokog položaja. Gornji dio kacige ojačan je okruglom sferično-stožastom pločom, na koju je pak pričvršćena sama jabuka. Uz donji rub kacige nalaze se rupice za pričvršćivanje prstenaste mreže koja je štitila ratnikov vrat. Kaciga je ukrašena urezom. Majstori urezivanja prvo bi malim dlijetom izrezali uzorak, a zatim u udubljenja zakucali zlatne žice.

Verižnjače iz kompleta oružja istog su tipa, iako postoje razlike u detaljima. Konkretno, sve tri verižnjače (FAB inv. br. 1450, 1451, 1452) izrađene su od željeznih prstenova i imaju kroj košulje kratkih rukava. Prva verižnjača ima gustu ogrlicu sastavljenu od devet redova prstenova, kroz koje su provučene trake od gustog platna. Prednji dio ovratnika nije pričvršćen za verižnjaču i ratniku je pružao pouzdanu zaštitu za grlo. Verižnjača ima proreze sprijeda i straga na rubu - takvi su prorezi olakšavali kretanje ratnika u sedlu. Verižnjača je ispletana od čeličnih prstenova (otprilike 16.500 komada) promjera 9 mm, a spojeni su metodom „stezanja“. Ova verižnjača teška 5,5 kg pružala je pouzdanu zaštitu. Druga verižnjača ima otvor od vrha do sredine prsa, pričvršćen kukama. Treća verižnjača

Lančana oklopa. 18. stoljeća. NMHA

izrađena je od čeličnih prstenova (19.700 komada) promjera 7 mm, spojenih metodom „zakucavanja“. Izrez oko vrata je polukružni, sa prorezom na stražnjoj strani poruba.

Verižnjača je bila namijenjena za zaštitu od oružja za probadanje i zasijecanje. U Azerbajdžanu su se verižnjače koristile od kraja 1. tisućljeća prije Krista (nalaz u selu Rustov u rajonu Guba) do početka 19. stoljeća. U promatranom razdoblju verižnjača se u Azerbajdžanu nazivala „zireh“.

Važno mjesto u kompletu zauzimaju dvije zaštitne ploče (FAB inv. br. 1454, 1455). Pravokutne željezne ploče ispupčenog su oblika. Svaka je ploča na poleđini ojačana dodatnim trakama od željeznog lima. Na prednjoj strani ploča, zakovicama je pričvršćeno šest petlji. U dvije petlje jedne od ploča sačuvane su kožne naramenice. Površina ploča prekrivena je zlatnim urezima – duž ruba u obliku isprepletenog užeta s ornamentom, dok se u središnjem dijelu nalaze veliki cvjetni ornament. Ove ploče spadaju u tip oklopa „chahar-ayna“ („zrcalo“). Četiri ploče takvog oklopa bile su ulaštene tako da sjaje poput zrcala, zbog

čega je nastao taj naziv koji znači „četiri zrcala“. Velike ploče štitele su prsa i leđa, dok su dvije male ploče s izrezima ispod pazuha štitele bokove. Sačuvane su samo dvije ploče gore opisanog oklopa – prsna i leđna.

Željezni okrugli štit (FAB inv. br. 1456) ravan je na rubovima i ispupčen u sredini. Na vanjskoj površini štita nalazi se šest ukrasnih ispupčenih preklopa s nazubljenim rubovima. Četiri preklopa skrivaju spoj prstenova za remene, dok su druga dva ukrasna. U to je vrijeme štit u Azerbajdžanu nazivan „galkhan“ (od turkijskog „kalkan“).

Bojna sjekira (FAB inv. br. 1453) sastoji se od drvene drške na koju je pričvršćen čelični dio koji je služio kao oružje. Drška ima stožastu jabuku i dvije okrugle pločice – vjerojatno kako bi stisak bio stabilan. Glava ima široku oštricu i četvrtasti stražnji dio. Površina dijela sjekire koji služi kao oružje prekrivena je ugraviranim bakrenim ornamentom. Bojnu sjekiru, koja se u izvorima naziva „tabarzin“ ili „sjekira za sedlo“, koristili su uglavnom konjanici. Ta je sjekira lako mogla rascijepiti kacigu i oklop te nanijeti duboke rane. Čekić (stražnji dio) omogućuje zadavanje silovitih udaraca, iako je njegova glavna funkcija stvaranje protuteže i time smanjivanje trzaja do kojeg dolazi pri udarcu zbog inercije. Čak i bez posebne vještine i iskustva, takvom sjekicom bilo je moguće raskoliti štit, probiti oklop ili nanijeti teške rane neprijatelju.

Sablja (FAB inv. br. 646) sastoji se od oštrice i balčaka. Korice nisu sačuvane. Oštrica je čelična i jako zakrivljena. E. Lenz, istaknuti stručnjak za oružje s početka 20. stoljeća, rekao je ovo o vještini istočnjačkih majstora: „Vještina kovača je nevjerojatna. Primitivnim tehnikama ručnog rada oni su u biti uspjeli postići savršenstvo u obradi metala koje je bilo nedostupno Zapadu, unatoč svim poboljšanjima u njegovoj mehaničkoj izradi“ (4., str. 83.). Balčak se sastoji od bijelih rožnatih obraza postavljenih na dršku oštrice, kao i željeznog nišana s ugraviranim zlatnim ornamentom. Sablja, koja se u Azerbajdžanu naziva izrazom „gilinj“ (turkijski „kilinch“), modificirani je oblik kasno-srednjovjekovne sablje tipa „šamšir“. Karakterističan luk balčaka dao je ovom tipu sablje prilično poetičan naziv – „durnabelli gilinj“ („sablja s ždralovim vratom“). Karabaški autori s početka 19. stoljeća, Mirza Adigozal i Mirza Yusif Garabaghi, spominju raširenu upotrebu sablje među vojnicima Karabaškog kanata (5., str. 32.; 6., str. 23., 25., 41.). Zanimljivo je da još jedan karabaški autor, Rzagulu Mirza Jamal-oglu, navodi primjere u kojima se sablja poklanja kao nagrada ili skupi dar (7., str. 227.).

Od dva bodeža (FAB inv. br. 639, 640) u zbirci koja potječu najkasnije iz 1830-ih, jedan ima ravnu oštricu, a

Azerbejdžanski jahač. Umjetnik M. Tilke. 19. stoljeća

drugi zakrivljenu. Bodež s ravnom oštricom je oružje za zasijecanje i probadanje s velikom dvosjeklom oštricom, blago zakrivljenom na vrhu. Dio oštrice koji služi kao oruđe čine dvije paralelne oštrice koje se glatko pretvaraju u šiljak. Rebro za ukrućenje proteže se duž sredine oštrice od dna do vrha s obje strane. Prema mišljenju stručnjaka, kovanje takvog rebra rezultat je želje oružara da povećaju otpornost oštrice na savijanje (4., str. 85.). Sječivo oštrice opremljeno je oslikanom drškom od slonovače. Proizvodnja drški hladnog oružja od bjelokosti tradicionalna je djelatnost u zemljama Istoka i te se drške uglavnom nalaze na skupim primjercima. Drška je jednodijelna, sastoji se od baze s ramenima (postavljenima na dno oštrice), drške i glave (vrha). Drška je pričvršćena za sječivo s tri zakovice. Prijelazi od baze do drške i od drške do glave vrlo su glatki. Glava balčaka je u obliku luka s urezima, što je tradicionalan oblik kavkaskih bodeža. Ovaj tip bodeža se u Azerbajdžanu nazivao „khanjar“.

Bodež sa zakrivljenom oštricom (moglo bi se reći čak i oštricom u obliku kljuna) nazivao se „behbud“ (u ruskim izvorima „bebut“). Velika drška od bjelokosti prekrivena je rezbarijama.

Oružja s oštricom igrala su značajnu ulogu u društvenom životu u Azerbajdžanu. Oružje je djelovalo kao talisman u obiteljskim ritualima. Vjerovalo se da se u oštrici nalazi duša ratnika, stoga je u nekim obredima oružje moglo simbolično zamijeniti odsutnog vlasnika. Dakle, oružje je bilo predmet u kojem je koncentriran cijeli sklop složenih ideja. Kao oružje za borbu prsa o prsa, bodež je korišten u slučajevima kada druge vrste oružja nisu bile dovoljno učinkovite: bio je koristan u dvobojima te u iznenadnim i tihim napadima. Za profesionalne ratnike, bodež je bio dodatno oružje; a za pripadnike paravojnih snaga često je bio glavno oružje za zasijecanje i probadanje. Zbog praktičnosti nošenja i lakoće rukovanja, kao i svestranosti (pogodnosti za korištenje u ratu, lovu, u slučaju opasnosti u svakodnevnom životu), bodež je stoljećima igrao ulogu pomoćnog oružja, čak je i postao dodatak za mušku odjeću.

Puška na kremen (FAB inv. br. 638) pripada kavkaskom tipu i sastoji se od cijevi i kundaka. Cijev je okrugla čelična cijev ugrađena u kundak, ima prednji nišan i jednostavnu nišansku polugu s rupom. U zatvaraču je cijev spojena s kundakom nadglavnom pločom s rupama za remen te željeznim pločama na dva mjesta. Kun-

dak je izrađen od lijepog i izdržljivog drva oraha koje je lakirano i ulašteno. Kundak kavkaskog tipa ima dodatak od slonovače na završetku. To oružje ispaljivalo je okrugle (sferične) olovne metke.

Puška na kremen u Azerbajdžanu se nazivala „chahmagli tufeng“, ali u narodu je postojao još jedan, pomalo duhovit naziv – „dayan-doldurum“. Ovaj izraz (doslovno: „čekaj dok napunim“) odražavao je karakteristike ovog oružja koje se punilo na otvor cijevi i čije je punjenje zahtijevalo mnogo vremena i truda (8., str. 34.).

Pištolj na kremen kavkaskog tipa (FAB inv. br.

Bojna sjekira. 18. stoljeće. NMHA

634; ukupna duljina 45,5 cm, duljina cijevi 31,5 cm, kalibar 15 mm) odlikuje se savršenim dizajnom, lakoćom, elegancijom i raskošnom završnom obradom. Cijev je izrađena od visokokvalitetnog čelika, okrugla i zadebljana, ukrašena oštrim ispupčenim lukom koji završava palmetom i vrhom u obliku lista, te cvjetnim ornamentom ugraviranim tankim linijama u zlatnoj boji. Na površini luka utisnut je okrugli znak. Ova kremenjača kavkaskog je tipa, s dvostrukim napinjanjem, kratkim i širokim okidačem i kratkom drškom. Tu je kresivo, osigurač, izlaz u obliku fasetiranog gumba, vijci ukrašeni zlatnim urezima, cvjetni ornament. Na donjoj strani nalazi se natpis: „Izradio Ali Gulu iz Karabaha“. Kundak je drven, potpuno oblijepljen crnom šagrenom. Drška je blago zakrivljena i tanka.

Pištolj se u Azerbajdžanu nazivao „tapancha“, što je pojam koji se i danas koristi.

Komplet sadrži dvije barutnice (FAB Inv. br. 641, 642) – obaveznu opremu za kremenjače. Barutnice u obliku roga („buynuz baritlig“) imaju veliki otvor za uzimanje baruta i mali za punjenje puške ili pištolja.

Koristeći ilustrativne izvore, moguće je ustvrditi komplet naoružanja Karabaškog kanata iz 18. i ranog 19. stoljeća. Konkretno, iz prikaza bitaka na muralima u palači Sheki Khans proizlazi da su konjanici azerbajdžanskih kanata promatranog razdoblja bili opremljeni sabljom (na remenu s lijeve strane), puškom (obješenom iza leđa), remenom s patronama ili barutnicom (prolazi ispod lijevog ramena), pištoljem, bodežom, poneka verižnjačom, kacigom, štitom, štitnikom za ruke i kopljem. Primjerci oružja prikazani na muralima potpuno su slični gore opisanim muzejskim eksponatima. Treba istaknuti i crteže vlasnika jedne od zbirki – karabaškog pjesnika, umjetnika i pedagoga Mira Mohsuna Navvaba (1833.-1918.). Oružje na njegovim crtežima bitaka također se sasvim poklapa s povijesnim materijalima, a za razliku od slika palače, Navvab također prikazuje oklop Chahar-Ayna. Vrlo precizna slika sablje i bodeža može se vidjeti na crtežu kneza G. Gagarina (1810.-1893.) pod nazivom „Tatar (Azerbejdžanski) Bek iz Karabaha“ (9). Azerbejdžanski ratnik naoružan sabljom, bodežom i štitom koji nosi chakhar-aynu preko verižnjače može se vidjeti na platnu koje je nekoć krasilo palaču Sardar u Iravanu, a sada se čuva u Muzeju umjetnosti Gruzije (10., str. 223.). Umjetnik F. Tishel prikazao je azerbajdžanskog konjanika naoružanog puškom, sabljom i bodežom na slici „Tatar zakavkaskog područja“ (11., str. 93.).

Dakle, dostupni muzejski materijali, pisani i ilustrativni izvori omogućuju rekonstrukciju ratne opreme karabaških ratnika iz 18. i početka 19. stoljeća. ❀

Popis literature

1. Kaciga (FAB inv. br. 1457). Nacionalni muzej povijesti Azerbajdžana (NMIA)
2. Verižnjača (FAB inv. br. 1451). NMIA
3. Ploče oklopa chahar-ayna (FAB inv. br. 1454, 1455). NMIA
4. Štit (FAB inv. br. 1456). NMIA
5. Bojna sjekira (FAB inv. br. 1453)
6. Prikaz bitke na muralima u palači Sheki Khans.
7. Prikaz bitke na muralima u palači Sheki Khans.
8. Azerbejdžanski ratnik na platnu iz palače Sardar u Iravanu. Muzej umjetnosti Gruzije.
9. Umjetnik F. Tishel, „Tatar s transkavkaskog područja“.
10. Umjetnik knez G. Gagarin, „Tatar (Azerbejdžanski) Bek iz Karabaha“.

